Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 211–228.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.12

Stefan Zachariasz Pawlicki

Wojciech P. Grygiel
wojciech.grygiel@upjp2.edu.pl https://orcid.org/0000-0003-2599-0410
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie https://ror.org/0583g9182

Kontekst biograficzno-bibliograficzny

Stefan Zachariasz Pawlicki urodził się 2 września 1839 roku w Gdańsku w rodzinie drobnych kupców: Józefa Grzegorza Pawlickiego oraz Wilhelminy z Denków [Przymusiała, 1980: 423–426; Mylik, 2016: 11–48; Grzymała-Siedlecki, 1974: 64–85]. Wczesne dzieciństwo Stefana upłynęło w atmosferze przywiązania do polskości i katolicyzmu. Okoliczności szybko jednak przerwały ten spokojny okres, gdyż rodzina została zmuszona do opuszczenia Gdańska i przeniosła się do Wielkiego Księstwa Poznańskiego, gdzie osiadła w Pleszewie. W 1852 roku oboje rodzice zmarli na cholerę, pozostawiając trzynastoletniego Stefana w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Doświadczenie wczesnego osierocenia oraz długotrwałej biedy nie zdołało jednak zahamować jego dążenia do zdobycia wykształcenia. Pawlicki kontynuował naukę w Królewskim Katolickim Gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim, gdzie w latach 1853–1858 otrzymał gruntowne wykształcenie klasyczne.

W 1858 roku rozpoczął studia z zakresu filologii klasycznej na Uniwersytecie Wrocławskim, które kontynuował do roku 1862. Już w tym okresie jego zainteresowania zaczęły wykraczać poza samą filologię klasyczną. Coraz silniej pociągały go slawistyka, historia kultury i filozofia, a aktywność naukową łączył z działalnością w środowiskach narodowo-patriotycznych. Po ukończeniu studiów udał się do Rogalina, gdzie został guwernerem Edwarda, syna Rogera, hrabiego Raczyńskiego. Dzięki tej

posadzie częściowo wyszedł z trudnej sytuacji materialnej, a jednocześnie zyskał warunki do dalszego pogłębiania studiów humanistycznych. Początkowo zamierzał przygotować rozprawę doktorską z zakresu slawistyki, ostatecznie jednak pod wpływem Rogera Raczyńskiego jego zainteresowania przesunęły się ku filozofii, z którą związał dalsze losy naukowe. Istotnym doświadczeniem była również podróż po krajach Europy Zachodniej, odbyta w 1863 roku wraz z rodziną Raczyńskich. Wydarzenia związane z powstaniem styczniowym i jego klęską głęboko go poruszyły i skierowały jego uwagę ku problematyce narodowej.

Kolejny ważny etap jego życia wiązał się z kontynuacją studiów filozoficznych we Wrocławiu. 19 października 1864 roku został oficjalnie wpisany w poczet słuchaczy Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1865 roku obronił tam rozprawę doktorską *De Schopenhaueri doctrina et philosophandi ratione*, napisaną i opublikowaną po łacinie [Pawlicki, 1865]. Po uzyskaniu stopnia doktora filozofii i magistra sztuk wyzwolonych studiował dalej, poszerzając m.in. swoją wiedzę o nauki przyrodnicze. Następnie przygotował rozprawę *Szkoła Eleatów* [Pawlicki, 1866b: 325–362], na podstawie której otrzymał habilitację w Szkole Głównej Warszawskiej (SGW). Mianowany w 1866 roku docentem filozofii, do roku 1868 prowadził w SGW wykłady z historii filozofii. Zyskał wówczas znaczną popularność nie tylko jako wykładowca uniwersytecki, lecz także jako prelegent wygłaszający odczyty dla inteligencji warszawskiej.

Okres warszawski miał znaczenie dla jego rozwoju nie tylko naukowego, lecz również duchowego. Decydujące w tym względzie okazały się kontakty z późniejszym przełożonym generalnym Zgromadzenia Zmartwychwstańców, ks. Piotrem Semenenką, filozofem i teologiem [Pawlicki, 1913: 315–317]. Wkrótce potem Pawlicki porzucił karierę świecką i wstąpił do tego zgromadzenia. Od 1869 roku studiował filozofię chrześcijańską i teologię w jezuickim *Collegium Romanum* w Rzymie. Święcenia kapłańskie przyjął 30 marca 1872 roku, a w 1873 roku ukończył studia teologiczne, uzyskując doktorat z teologii na podstawie rozprawy poświęconej zagadnieniu Trójcy Świętej. Jeszcze w tym samym roku został prorektorem Kolegium Polskiego w Rzymie, gdzie powierzono mu obowiązki związane z wychowaniem i formacją młodych seminarzystów. Okres rzymski był czasem bardzo intensywnej aktywności naukowej. Pawlicki wykładał filozofię w papieskiej *Accademia della Religione Cattolica*, uczestniczył w pracach licznych stowarzyszeń, pisał sprawozdania i recenzje do rzymskich dzienników, a także utrzymywał żywe kontakty z intelektualnym środowiskiem Rzymu. Ważnym aspektem jego działalności stało się również zainteresowanie problematyką społeczną. Współpracował

z kręgiem rzymskich myślicieli zajmujących się kwestiami ekonomiczno-społecznymi, których prace współtworzyły intelektualne zaplecze późniejszej encykliki Leona XIII *Rerum novarum* [Mylik, 1993: 376–383].

Do Krakowa przybył w 1882 roku i objął stanowisko profesora filozofii chrześcijańskiej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Początkowo wykładał filozofię, z czasem powierzano mu także inne obowiązki dydaktyczne, między innymi z zakresu teologii fundamentalnej. W 1883 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym, w 1886 – profesorem zwyczajnym teologii fundamentalnej i filozofii chrześcijańskiej, a w 1894 – profesorem zwyczajnym filozofii. W kolejnych latach pracował zarówno na Wydziale Teologicznym, jak i na Wydziale Filozoficznym, by ostatecznie od letniego półrocza roku akademickiego 1897/1898 prowadzić zajęcia już nieprzerwanie na Wydziale Filozoficznym aż do końca roku akademickiego 1915/1916.

Pawlicki pełnił również ważne funkcje uniwersyteckie. Dwukrotnie był dziekanem Wydziału Teologicznego, w latach 1888–1889 oraz 1892–1893, a w roku akademickim 1905/1906 objął urząd rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego pozycję w świecie nauki potwierdzało także członkostwo w Akademii Umiejętności, datujące się od 15 listopada 1884 roku. Utrzymywał rozległe kontakty z wybitnymi przedstawicielami życia intelektualnego i artystycznego swojej epoki, między innymi z Henrykiem Sienkiewiczem, Kazimierzem Twardowskim i Janem Matejką. Był ceniony nie tylko jako filozof i teolog, lecz również jako erudyta, wykładowca i uczestnik życia kulturalnego Krakowa. Jako kapłan i profesor odegrał ponadto ważną rolę wychowawczą w kształceniu przyszłych liderów Kościoła i życia publicznego.

W 1910 roku przeszedł na emeryturę, nie zerwał jednak więzi z uniwersytetem i nadal wykładał jako profesor honorowy. Ostatnie miesiące jego życia przypadły na czas pierwszej wojny światowej, którą przeżywał bardzo boleśnie. Zmarł 28 kwietnia 1916 roku w Krakowie. Został pochowany w grobowcu Zgromadzenia Zmartwychwstańców na Cmentarzu Rakowickim. W pamięci współczesnych pozostał jako postać niepospolita, łącząca kapłaństwo z pracą naukową, rozległą erudycją i silnym zaangażowaniem w życie umysłowe swojej epoki. Jego dorobek naukowy i duchowy zapewnia mu trwałe miejsce w dziejach polskiej filozofii, kultury katolickiej i życia intelektualnego przełomu wieków XIX i XX.

Stefan Pawlicki zalicza się do znaczących przedstawicieli polskiej myśli filozoficznej i teologicznej drugiej połowy XIX i początku XX wieku, a o jego pozycji świadczą zarówno długoletnia działalność profesorska i rektorska na Uniwersytecie Jagiellońskim, jak i obszerna, wielowątkowa

spuścizna naukowa [Mylik, 2016]. Jedynie część jego prac ukazała się drukiem, podczas gdy znaczna większość pozostała w rękopisach, notatkach, dziennikach, korespondencji oraz w skryptach uniwersyteckich. Same prace drukowane pozwalają dostrzec rozległość jego zainteresowań, które obejmują filozofię starożytną, historię filozofii, metafizykę, teologię naturalną, krytykę pozytywizmu i materializmu, zagadnienia związane z darwinizmem, refleksję nad początkami chrześcijaństwa, problematykę społeczną, a także kwestie psychologiczne i pedagogiczne.

Pierwszym ważnym ogniwem dorobku Pawlickiego była wspomniana wyżej rozprawa doktorska. Już ten tekst pozwala dostrzec w nim autora podejmującego dialog z nowożytną filozofią europejską na wysokim poziomie naukowym. W rozprawie habilitacyjnej analizował natomiast poglądy Ksenofanesa, Parmenidesa, Zenona z Elei i Melissosa. Oba te dzieła wskazują wyraźnie, że jego zainteresowania od początku koncentrowały się wokół podstawowych zagadnień filozofii teoretycznej oraz dziejów myśli klasycznej. Ten sam rys dostrzegalny jest także w późniejszych pracach historyczno-filozoficznych, takich jak *Wyprawa filozofów* [Pawlicki, 1867c: 1–28], *Xenofont* [Pawlicki, 1891] czy *Młodość Platona* [Pawlicki, 1892: 1–34]. Poczesne miejsce w jego dorobku zajmuje więc refleksja nad klasyczną tradycją filozoficzną jako fundamentem racjonalnego namysłu nad rzeczywistością, osadzonego w podstawowych pytaniach metafizycznych i antropologicznych. Najpełniejszym wyrazem tego nurtu była *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa*, której pierwszy tom ukazał się w 1890 roku [Pawlicki, 1890]. Późniejsi badacze zwracali jednak uwagę, że uprawiana przez niego historia filozofii „daleka była od badawczego obiektywizmu", ponieważ rekonstrukcja stanowisk dawnych myślicieli była u niego często spleciona z ich oceną z perspektywy filozofa chrześcijańskiego [Mróz, 2008: 141–162].

Wątki apologetyczne najpełniej uwidaczniają się jednak w tych dziełach, w których Pawlicki podejmował wprost polemikę z dominującymi prądami intelektualnymi swojej epoki. Istotne znaczenie mają tu *Materializm wobec nauki* [Pawlicki, 1870], *Studia nad Darwinizmem* [Pawlicki, 1875], *Studia nad pozytywizmem* [Pawlicki, 1886] oraz *Spinoza i dzisiejszy monizm* [Pawlicki, 1912]. Już same tytuły tych prac pokazują, że interesowała go nie tylko rekonstrukcja stanowisk przeciwnych, lecz przede wszystkim ich krytyczna ocena z punktu widzenia filozofii klasycznej i chrześcijańskiej. Nieprzypadkowo badacze wiążą ten rys z jego późniejszą ewolucją światopoglądową, która dokonała się po wstąpieniu do zmartwychwstańców, co Czesław Głombik podsumowuje w stwierdzeniu, że „dał się poznać jako niepohamowany krytyk wszystkich i wszystkiego, co

wyszło spoza katolickich źródeł i nie służyło Kościołowi" [Głombik, 1973: 130–131]. I tak, *Materializm wobec nauki* stanowi przykład zaangażowania w spór o granice naukowego poznania oraz o możliwość redukowania rzeczywistości do tego, co materialne. *Studia nad Darwinizmem*, obejmujące teksty *Ostatnie słowo Darwina*, *Człowiek i małpa* oraz *Człowieka miejsce w zoologii*, pokazują z kolei, że Pawlicki włączał się w debatę nad konsekwencjami teorii ewolucji dla rozumienia człowieka. Podobnie *Studia nad pozytywizmem* świadczą o jego dążeniu do krytycznego zmierzenia się z prądem, który usiłował ograniczyć poznanie do faktów empirycznych i podważyć znaczenie metafizyki. Wreszcie *Spinoza i dzisiejszy monizm* ujawnia, że Pawlicki angażował się w spór z prądami rozmywającymi klasyczne rozumienie osoby, Boga i świata. Z tym nurtem polemicznym wiąże się również obrona dualizmu antropologicznego, stanowiąca jeden z ważnych, choć nie zawsze dostatecznie eksponowanych elementów dorobku Pawlickiego. Chodzi tu przede wszystkim o pracę *Mózg i dusza* [Pawlicki, 1874b], w której krytykował materialistyczne próby redukcji życia duchowego do procesów cielesnych i mózgowych [Hołda, 2016: 202–206].

W obrębie nurtu polemicznego trzeba wyraźnie umieścić także spór Stefana Pawlickiego z Marianem Morawskim dotyczący samego modelu filozofii katolickiej. Świadectwem tej debaty była praca *Ks. Mariana Morawskiego filozofia i jej zadanie*, opublikowana w 1878 roku [Pawlicki, 1878b]. W konfrontacji z Morawskim odrzucał utożsamienie filozofii chrześcijańskiej z późną scholastyką rozumianą jako zamknięty system, a tym samym dystansował się wobec takiej wersji neotomizmu, która mogłaby prowadzić do zatarcia granic między filozofią a teologią [Barcik, 2016: 174–175]. Nie oznaczało to bynajmniej odrzucenia samego św. Tomasza, lecz raczej sprzeciw wobec zamykania całej filozofii chrześcijańskiej w ramach jednego systemu. Nie bez powodu więc docenia się jego rolę w formowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody [Polak, 2017]. Na tym tle ukazuje się doniosłość jego pism bezpośrednio związanych z metafizyką i teologią naturalną, takich jak *Metafizyka* [Pawlicki, 1997] oraz *Historia filozofii nowożytnej od Kanta według wykładów ks. dra Stefana Pawlickiego* [Pawlicki, 2000]. W pismach tych Pawlicki ujawnia się jako myśliciel wierny klasycznej koncepcji filozofii, rozumianej nie tylko jako opis dziejów idei, lecz także jako racjonalne badanie pierwszych zasad rzeczywistości. Ten aspekt jego twórczości ma też wyraźny charakter apologetyczny, ponieważ broni możliwości rozumowego uzasadniania prawd podstawowych, a zarazem ukazuje filozofię jako naturalnego sprzymierzeńca teologii.

Z apologetyką wiążą się również jego zainteresowania problematyką chrześcijaństwa i dziejami religii, widoczne przede wszystkim w dziele

zatytułowanym *O początkach chrześcijaństwa* [Pawlicki, 1884: 11–12, 223–224], wydanym po polsku w 1884 roku, wcześniej opublikowanym po włosku, a później także po niemiecku. Sam fakt, że funkcjonowało ono w kilku wersjach językowych, świadczy o międzynarodowym echu badań Pawlickiego. Dzieło to należy uznać za jeden z bardziej wyrazistych przykładów apologetycznego wymiaru jego twórczości, ponieważ koncentruje się na genezie chrześcijaństwa, a więc na zagadnieniu fundamentalnym dla intelektualnej obrony wiary. W podobnym nurcie mieszczą się również pisma polemiczno-interpretacyjne, takie jak *Renana historia narodu żydowskiego* [Pawlicki, 1888c] oraz monumentalny *Żywot i dzieła Ernesta Renana* [Pawlicki, 1896]. Do tej samej grupy można zaliczyć także pracę *Giordano Bruno*, która podkreśla zainteresowanie Pawlickiego sporami nowożytności o relację między filozofią, religią i kulturą [Pawlicki, 1888a]. W ten sposób dorobek Pawlickiego nie ograniczał się do obrony klasycznej metafizyki na poziomie abstrakcyjnym, lecz obejmował również konkretne postacie i spory intelektualne, w których stawką było miejsce chrześcijaństwa w kulturze nowoczesnej.

Ważnym obszarem jego działalności była również filozofia praktyczna i refleksja nad człowiekiem, czego dowód dają takie teksty jak *Przemiany człowieka* [Pawlicki, 1866a], *Psychologia dziecka w pierwszych trzech latach jego życia* [Pawlicki, 1888b] oraz *Nasze książki szkolne. I. O podręcznych psychologiach* [Pawlicki, 1877]. W pracach tych Pawlicki nie ograniczał się do teoretycznego opisu procesów psychicznych czy wychowawczych. Interesowała go całościowa formacja człowieka, a więc także to, w jaki sposób wiedza o rozwoju psychicznym i moralnym może służyć wychowaniu. Na tym tle łatwo dostrzec, że również jego refleksja psychologiczna i pedagogiczna była powiązana z szerszą wizją filozoficzną, w której człowiek nie był pojmowany jedynie jako organizm lub element procesu społecznego, lecz jako osoba podlegająca rozwojowi moralnemu i duchowemu.

Do znaczących nurtów obecnych w dorobku Stefana Pawlickiego należy także zaliczyć problematykę społeczną, o czym świadczy rozprawa *Lassalle i przyszłość socjalizmu* [Pawlicki, 1874a], a pośrednio również te fragmenty jego twórczości, które wiążą się z narodzinami nowoczesnej katolickiej nauki społecznej. Apologetyczny wymiar tych prac polegał na obronie chrześcijańskiej wizji ładu społecznego wobec konkurencyjnych projektów ideowych, zwłaszcza materialistycznych i skrajnie socjalistycznych. Nie chodziło przy tym wyłącznie o odrzucenie przeciwnych stanowisk, lecz także o wskazanie, że filozofia i teologia chrześcijańska dysponują własnym, pozytywnym rozumieniem życia społecznego, sprawiedliwości i dobra wspólnego.

Na osobne podkreślenie zasługuje także różnorodność form, w jakich Pawlicki uprawiał filozoficzną i teologiczną refleksję. Oprócz obszernych monografii publikował rozprawy w czasopismach, odczyty, szkice historyczne, recenzje i teksty popularyzatorskie. Takie utwory jak *Abelard i Heloiza* [Pawlicki, 1867a], *Obrona Xantippy* [Pawlicki, 1868], *Wiktor Cousin* [Pawlicki, 1867b], *Cola Rienzi* [Pawlicki, 1889a] czy *Filozofia na dworze Medyceuszów* [Pawlicki, 1889b] pokazują, że potrafił łączyć ścisłą refleksję filozoficzną z historycznym i literackim wyczuciem tematu. Jego twórczość miała więc nie tylko wymiar *stricte* akademicki, lecz również formacyjny i kulturotwórczy, dzięki czemu mógł oddziaływać na odbiorców poza wąskimi gronami specjalistów. Całość dorobku Pawlickiego ukazuje zatem uczonego o szerokim horyzoncie badawczym, którego twórczość zachowuje jednak wyraźną wewnętrzną jedność. Spaja ją konsekwentne przywiązanie do klasycznej filozofii, zainteresowanie historią myśli, przekonanie o praktycznym znaczeniu etyki oraz gotowość do podejmowania sporów z najważniejszymi nurtami nowoczesności. Postać Pawlickiego oraz jego dorobek intelektualny i pisarski doczekały się licznych opracowań biograficznych i problemowych, do których odwołuje się dalsza część tekstu.

Warsztat apologety

Warsztat apologetyczny Stefana Pawlickiego wyrasta z jego przekonania, że chrześcijaństwa nie można skutecznie bronić ani samą teologią, ani samą filozofią, ani nawet przez odwołanie do nauk szczegółowych. Jego metoda ma charakter na wskroś integralny, łącząc w sobie argumentację filozoficzną, historyczną, przyrodniczą i teologiczną. Z tego też powodu Pawlickiego nie sposób postrzegać jako apologety czysto wyznaniowego, lecz jako myśliciela broniącego chrześcijaństwa z wykorzystaniem pełnego instrumentarium dostępnego rozumowi, czyli metafizyki, krytyki historycznej, analizy pojęciowej i refleksji nad kulturą [Kępa, 2000; Polak, 2017]. Tę integralność dobrze ukazują zarówno jego polemiki z materializmem i darwinizmem, jak i sposób prowadzenia wywodu w *O początkach chrześcijaństwa*, gdzie spór o genezę religii chrześcijańskiej zostaje potraktowany jednocześnie jako problem filozoficzny, historyczny oraz metodologiczny [Pawlicki, 1884; Miodoński, 2016].

W centrum warsztatu apologetycznego Pawlickiego stoi filozofia, której przyznaje on rolę uprzywilejowaną szczególnie we wskazywaniu szerszego sensu rezultatów nauk szczegółowych oraz granic ich metody. Choć

nauki te dostarczają empirycznie potwierdzonych teoretycznych opisów rzeczywistości, to same nie są w stanie wyczerpująco uzasadnić adekwatności swoich własnych pojęć ani założeń, w efekcie czego filozofia staje się dla Pawlickiego ich koniecznym dopełnieniem i korektą [Pawlicki, 1878a: 29–30]. Punktem wyjścia jest tu samowiedza osoby, wyrażona w formule „wiem, że jestem", czyli bezpośrednie doświadczenie podmiotu, bardziej pierwotne niż wiedza osiągana przez nauki szczegółowe [Pawlicki, 1878a: 9–12]. W podobnym rejestrze Pawlicki traktuje historię filozofii, która w jego ocenie nie rekonstruuje jedynie dawnych poglądów, ale przede wszystkim prowadzi filozoficzny namysł nad ich prawdziwością [Mróz, 2008]. Historia filozofii staje się więc u niego narzędziem apologii, ponieważ pozwala nie tylko badać dawne systemy, lecz także oceniać je ze względu na ich stosunek do prawdy. Dzięki temu jedne nurty filozofii greckiej mogą zostać uznane za przygotowujące grunt pod chrześcijaństwo, inne zaś odrzucone jako źródło błędów antropologicznych i moralnych [Mróz, 2025].

Z tej perspektywy lepiej ukazuje się także personalistyczny charakter uprawianej przez Pawlickiego apologii. Osoba ludzka nie stanowi dla niego tylko jednego z przedmiotów refleksji, ale jest przestrzenią, w której spotykają się poznanie, prawda, wolność i odpowiedzialność. Dlatego też jego warsztat apologetyczny nie zaczyna się od systemu, lecz od doświadczenia podmiotu świadomego siebie. Ta personalistyczna podstawa pozwala mu zarazem odpierać materializm i bronić metafizyki. Jeżeli bowiem samowiedza osoby jest faktem pierwotnym, to nie można człowieka zredukować do determinant biologicznych, a całej wiedzy do nauk szczegółowych. Obrona filozofii staje się więc obroną osoby i jednym z bezpośrednich powodów, dla których u Pawlickiego spory metodologiczne i antropologiczne stale się splatają [Stępkowski, 2016; Mróz, 2025].

Kolejnym ważnym elementem apologetycznego warsztatu Pawlickiego jest metoda źródłowo-historyczna. Jego praca *O początkach chrześcijaństwa* pokazuje, że nie odgradza on wiary od krytyki historycznej, lecz przeciwnie, domaga się, by chrześcijaństwo badać jako „fakt dziejowy". Stoi bowiem na stanowisku, że skoro w religii tej chodzi o wydarzenie historyczne, to należy zacząć od dokumentów, ich wartości krytycznej, czasu powstania, tradycji przekazu oraz wewnętrznej wiarygodności [Pawlicki, 1884: 55–56; Miodoński, 2016]. Ten aspekt metody Pawlickiego pokazuje go jako apologetę, który nie ucieka od rygorów krytyki, ale chce je wykorzystać na rzecz obrony chrześcijaństwa. Innymi słowy, nie opiera się jedynie na autorytecie Objawienia, ale sięga po warsztat historyka i filologa.

Następna zauważalna komponenta warsztatu apologetycznego Pawlickiego to jego sprawność w demaskowaniu słabości hipotez przeciwników. Nie zadowala się on bowiem krytyką konkurencyjnych teorii, ale pokazuje, że teorie wywodzące chrześcijaństwo z judaizmu talmudycznego, z religii perskich czy indyjskich opierają się często na arbitralnych założeniach, powierzchownych podobieństwach i braku dostatecznego potwierdzenia w źródłach. W pracy *O początkach chrześcijaństwa* stara się uzasadnić, że tego rodzaju badania zaczynają od z góry założonej tezy, iż Objawienie, cuda czy też działanie Boże w dziejach to fikcje, po czym dopasowują do niej prezentowany materiał. Prowadzona przez krakowskiego filozofa obrona chrześcijaństwa odbywa się więc nie tylko przez przedstawienie i uzasadnienie konkretnych przekonań, ale także przez wykazanie metodologicznej niespójności hipotez przeciwnych [Pawlicki, 1884: 12, 41–42; Miodoński, 2016]. Apologia osiąga zatem u Pawlickiego szczególnie interesującą postać, ponieważ staje się zarazem krytyką nauki źle uprawianej lub ideologicznie nadużywanej.

W tym miejscu daje o sobie znać jeszcze jeden rys apologetycznej metody Pawlickiego, a mianowicie syntetyczność. Mówiąc najkrócej, Pawlicki nie poprzestaje na odosobnionych przyczynkach, ale stale poszukuje całościowego i ujednoliconego obrazu. Przykładowo, nie interesują go rozłącznie potraktowane argumenty przeciw materializmowi, rozważania o źródłach chrześcijaństwa czy też choćby spór o teorię ewolucji. Każdy z tych problemów wpisuje w szerszą syntezę wiedzy, w której filozofia, nauka, historia i teologia nie pracują osobno, lecz pozostają we wzajemnym napięciu i dopełnieniu. Badacze analizujący dorobek Pawlickiego podchodzą do tego zagadnienia różnorodnie. Na przykład Kępa pokazuje to od strony jego walki z materialistyczną wersją darwinizmu, natomiast Polak – od strony jego programu filozofii po pozytywizmie. W obu przypadkach chodzi jednak o to samo, czyli o odzyskanie jedności wiedzy przeciw rozbiciu i redukcji [Kępa, 2000; Polak, 2017].

Dalej trzeba wyraźnie zasygnalizować, że apologetyczny warsztat Pawlickiego nie miał charakteru czysto teoretycznego, ale stale obecna w nim była komponenta pedagogiczna i formacyjna. Owszem, filozofia ma objaśniać świat, ale także wychowywać człowieka. Podobnie rzecz ma się z historią filozofii i historią chrześcijaństwa, które powinny kształcić intelektualnie i moralnie. Ten praktyczny charakter jego pism i wykładów sprawiał, że oddziaływały one szerzej niż tylko na wąskie środowisko specjalistów. Polak wskazuje, że właśnie ten klimat współpracy interdyscyplinarnej, zainteresowania metafizyką i przezwyciężaniem pozytywizmu stał się jednym z warunków późniejszego rozwoju krakowskiej

filozofii przyrody [Polak, 2017]. Oznacza to, że warsztat apologetyczny Pawlickiego był zarazem warsztatem kulturotwórczym, gdyż służył odnowie myślenia religijnego, a także odbudowie filozofii jako fundamentu życia intelektualnego.

W podsumowaniu warsztat apologetyczny Pawlickiego można więc określić jako:

1) *integralny*, ponieważ łączy w sobie cały szereg różnych obszarów poznawczej działalności człowieka,
2) *filozoficzny*, ponieważ jego centrum stanowi namysł nad podstawami poznania, prawdy, osoby i rzeczywistości,
3) *historyczno-krytyczny*, ponieważ bada dokumenty, tradycję i genezę idei,
4) *syntetyczny*, ponieważ nie poprzestaje na katalogowaniu i przyczynkach, lecz dąży do całościowego obrazu prawdy, oraz
5) *formacyjny*, ponieważ nie zatrzymuje się na polemice, ale chce wychowywać człowieka i współtworzyć kulturę zdolną do życia w prawdzie.

Dzięki temu Pawlicki jawi się nie tylko jako sprawny dziewiętnastowieczny polemista, ale również jako myśliciel, który próbował zbudować trwały model takiej apologii, która broni możliwości wspólnego świata nauki, filozofii i wiary.

Główne wątki apologetyczne

Wątki apologetyczne obecne w twórczości Stefana Pawlickiego układają się w spójny program obrony chrześcijańskiej wizji człowieka, świata i kultury. Ich wspólnym rdzeniem jest przekonanie, że kryzys tej wizji rodzi się z prób redukcji rzeczywistości do, mówiąc hasłowo, granic materii, empiryzmu i doczesności. Dlatego apologetyka Pawlickiego nie sprowadza się do wyizolowanych polemik, ale obejmuje kompleksową krytykę materializmu i pozytywizmu, obronę metafizyki, duszy i wolności, obronę zgodności wiary z rozumem, a także obronę historycznej wyjątkowości chrześcijaństwa, czyli *de facto* całościowego obrazu człowieka i świata. Analizując poglądy Pawlickiego, trzeba jednak mieć nieustannie na względzie, że prowadzona przez niego argumentacja za prawomocnością chrześcijaństwa w konfrontacji z doktrynami próbującymi podważyć zasadność jego roszczeń przyjmuje punkt widzenia właściwy przełomowi wieków XIX i XX z całym bagażem historycznych i intelektualnych uwarunkowań tamtego czasu. O ile wówczas argumenty te mogły mieć znaczną siłę

przekonywania, o tyle w perspektywie współczesnego rozwoju nauki oraz filozoficznej refleksji nad jej założeniami i metodą siła ta słabnie, pozostawiając apologetyce Pawlickiego walor w większości historyczny.

Najbardziej podstawowym polem apologetyki uprawianej przez krakowskiego filozofa jest krytyka materializmu. W *Materializmie wobec nauki* Pawlicki wyraźnie zaznacza, że zamierza zweryfikować, czy nauka rzeczywiście doszła do wyników sprzecznych z wiarą, czy też raczej materialiści podsuwają jej twierdzenia, których ona sama nie wypowiada [Pawlicki, 1870: 14–15]. Ten sam problem wraca później w *Studiach nad pozytywizmem*, gdzie Pawlicki pokazuje, że nowoczesne systemy myślowe bardzo chętnie zasłaniają się autorytetem nauki, choć w gruncie rzeczy budują własną filozofię dziejów, własną moralność i własną wizję człowieka [Pawlicki, 1886: 18–23]. Z kolei *Mózg i dusza* pozwala zobaczyć, że rzecz nie dotyczy jedynie abstrakcyjnych teorii i doktryn, lecz negacja Boga, duszy i odpowiedzialności moralnej uderza w sam fundament życia społecznego [Pawlicki, 1874b: 5–8]. Materializm jest więc dla Pawlickiego nie tylko błędem metafizycznym, ale także niebezpiecznym programem kulturowym.

Z powyższych ustaleń wynika dla Pawlickiego pilna potrzeba obrony filozofii, a zwłaszcza metafizyki. Stale podkreśla on bowiem, że człowiek nie żyje samymi faktami, lecz pyta o sens, przyczynę i cel. W *Materializmie wobec nauki* pisze, że nauka ma „cel wyższy nad sobą", ponieważ pytania o porządek świata, moralność i wolność prowadzą ostatecznie poza samą obserwację ku zagadnieniom fundamentalnym [Pawlicki, 1870: 9–10]. W *Studiach nad pozytywizmem* myśl tę rozwija w polemice z francuskim pozytywistą Auguste'em Comte'em, wykazując, że pozytywizm nie jest tylko propozycją ograniczenia sensowności wiedzy do empirycznej weryfikowalności, lecz próbą arbitralnego narzucenia jednego modelu poznania całemu życiu duchowemu człowieka [Pawlicki, 1886: 12–17, 22–25]. Podobnie też w *Studiach nad Darwinizmem* Pawlicki argumentuje, że bez osadzenia w logice i metafizyce zbyt łatwo przechodzi się od obserwacji do nieuprawnionych koncepcji świata i człowieka [Pawlicki, 1875: 24–32]. Nietrudno więc zauważyć, że obrona chrześcijaństwa staje się tu zarazem obroną praw samego rozumu.

Kolejną ważną komponentą uprawianej przez Pawlickiego apologii jest obrona stworzenia. W *Materializmie wobec nauki* przywołuje on materialistyczną tezę o wieczności materii i ruchu, aby następnie wykazać, że nauka nie daje podstaw do usunięcia Boga-Stwórcy z obrazu rzeczywistości [Pawlicki, 1870: 17–24]. W *Studiach nad pozytywizmem* krytykuje z kolei taki model wiedzy, który z góry zakazuje pytać o przyczynę

pierwszą, przez co stworzenie nie tyle zostaje zanegowane, ile sztucznie wyłączone z pola namysłu [Pawlicki, 1886: 46–50]. W *Studiach nad Darwinizmem* wraca do tej kwestii od strony przyrodniczej i teologicznej, odrzucając pogląd, jakoby życie, a w szczególności człowiek, mogło być wyjaśnione wyłącznie przez samą naturę, bez aktu stwórczego Boga [Pawlicki, 1875: 42–46]. W kwestii darwinizmu Pawlickiemu nie chodzi o sam opis zmienności organizmów, lecz o taką interpretację ewolucjonizmu, która usuwa granicę między człowiekiem a zwierzęciem. W *Mózgu i duszy* Pawlicki podkreśla, że fenomenu człowieka nie sposób wyjaśnić samą organizacją mózgu, skoro ujawnia się on jako istota samowiedna, myśląca i wolna [Pawlicki, 1874b: 9–13]. W *Studiach nad Darwinizmem* teza ta zostaje dopowiedziana bardziej polemicznie, gdyż darwinizm jest w opinii Pawlickiego hipotezą nieudowodnioną, wspartą zawodną analogią między hodowlą sztuczną a naturą i niesłusznie rozciąganą na zagadnienie pochodzenia człowieka [Pawlicki, 1875: 24–32, 68–78]. Późniejsze *Studia nad pozytywizmem* uzupełniają te obserwacje poprzez wskazanie, że tak rozumiany przyrodniczy redukcjonizm może zostać wchłonięty przez szerszy projekt społeczny, w którym człowiek staje się jedynie funkcją zbiorowości [Pawlicki, 1886: 46–65].

Na tym tle szczególnego znaczenia nabiera apologia osoby, duszy i dualizmu antropologicznego. Już sam tytuł pracy *Mózg i dusza* wskazuje, że Pawlicki raczej krytycznie traktował będzie utożsamienie życia psychicznego z procesami cielesnymi. W jego rozumieniu człowiek jest jednością duchowo-cielesną, ale taką, która nie znosi różnicy obu pierwiastków. Można bowiem wręcz powiedzieć, że duch ma wiedzę o sobie, poznaje, chce i posługuje się materią, podczas gdy materia sama z siebie tych własności nie posiada [Pawlicki, 1874b: 9–13]. Tę samą intuicję wzmacnia lektura *Studiów nad Darwinizmem*, gdzie wszelkie próby zamknięcia człowieka wyłącznie w sferze biologii zostają uznane za niewystarczające, ponieważ to, co w nim najważniejsze, przekracza wszelkie determinanty natury biologicznej [Pawlicki, 1875: 79–83]. Z kolei *Studia nad pozytywizmem* służą Pawlickiemu do wyartykułowania przekonania, że wraz z zanegowaniem duchowego wymiaru człowieka dochodzi do podporządkowania osoby jakiemuś wyższemu kolektywowi, tu nazwanemu „Wielkim-Bytem" ludzkości [Pawlicki, 1886: 46–53]. Obserwacja ta dobrze koresponduje z argumentacją proponowaną w *Mózgu i duszy*, gdzie Pawlicki broni jedności, niepodzielności i samowiedzy duszy przeciw wszelkim mechanicznym wyjaśnieniom psychiki [Pawlicki, 1874b: 74–78, 103–105, 118–119]. Nawet tam, gdzie nie mówi o duszy wprost, jak w *Studiach nad pozytywizmem*, jego krytyka religii ludzkości opiera się pośrednio na przekonaniu, że

człowiek nie może zostać wyjaśniony ani zbawiony przez samą zbiorowość ze względu na własny, nieredukowalny wymiar osobowy [Pawlicki, 1886: 46–53, 63–65]. W podobnym sensie apologetyczny charakter ma także późna rozprawa *Spinoza i dzisiejszy monizm*, w której Pawlicki polemizuje z naturalistycznym monizmem, broniąc różnicy między Bogiem i światem oraz wskazując, że świat nie jest bytem samoistnym, lecz rzeczywistością zależną od Stwórcy, w efekcie czego jego krytyka monizmu staje się zarazem obroną teizmu, wolności i duchowego wymiaru człowieka [Pawlicki, 1912: 18–19, 21–24].

Z obroną duszy wiąże się w oczywisty sposób obrona nieśmiertelności, wolności i odpowiedzialności moralnej. Pawlicki stale pyta, czy dana teoria człowieka pozwala jeszcze mówić o trwałości osoby, wolnym wyborze i odpowiedzialności za czyny. W *Mózgu i duszy* jego stanowisko wybrzmiewa wprost, gdy określa on duszę jako „ducha myślącego, wolnego i nieśmiertelnego" [Pawlicki, 1874b: 118–119]. *Studia nad Darwinizmem* uzupełniają ten wniosek od strony polemiki z naturalizmem, wskazując, że całkowite zrównanie człowieka ze zwierzęciem prowadzi do podważenia jego moralnej podmiotowości [Pawlicki, 1875: 79–83]. Jeszcze inaczej ten sam problem wybrzmiewa w *Studiach nad pozytywizmem*, gdzie odpowiedzialność wobec Boga i prawdy zostaje zastąpiona odpowiedzialnością wobec organizmu społecznego, co radykalnie zmienia sens moralności [Pawlicki, 1886: 46–50, 57–61]. W ten sposób obrona antropologii płynnie przesuwa się u Pawlickiego w kierunku obrony etyki.

Według Pawlickiego obrona chrześcijańskiej etyki powinna koncentrować się na zakorzenieniu jej w Bogu, łasce i nadprzyrodzonym celu człowieka. W *Materializmie wobec nauki* przestrzega on wyraźnie, że materializm nie zatrzymuje się w przestrzeni teorii, ale owocuje demoralizacją życia społecznego i politycznego [Pawlicki, 1870: 10–12]. W *Mózgu i duszy* dodaje, że sprowadzenie człowieka do materii skutkuje redukcją cnoty do użyteczności albo interesu, a wspólnoty osób do układu sił [Pawlicki, 1874b: 6–8]. *Studia nad pozytywizmem* sięgają jeszcze dalej w twierdzeniu, że nawet wtedy, gdy zachowuje się słownictwo moralne i religijne, można utracić istotę religii przez zastąpienie Boga kultem ludzkości i wielkich jednostek [Pawlicki, 1886: 46–53, 57–61].

Apologetycznym dopełnieniem przedstawionych dotychczas wątków jest obrona zgodności wiary i rozumu oraz jedności wiedzy. Pawlicki nie występuje przeciw nauce, lecz przeciw jej ideologicznemu nadużywaniu. W *Materializmie wobec nauki* przekonuje, że rzetelne badanie nie potwierdza wniosków materialistów o Bogu, duszy czy stworzeniu [Pawlicki, 1870: 14–15, 29–30]. *Studia nad pozytywizmem* dają wyraz przekonaniu

Pawlickiego, że pozytywizm nie porządkuje wiedzy, lecz ją zubaża, odcinając całe obszary pytań istotnych dla człowieka [Pawlicki, 1886: 12–17, 22–27]. Myśl tę Pawlicki uszczegóławia w *Mózgu i duszy*, argumentując, że zależność życia psychicznego od ciała nie może być uznana za dowód materialności duszy, lecz jedynie za dowód pewnej warunkowości jej przejawów [Pawlicki, 1874b: 32–40, 52, 118–119]. Filozofia przyjmuje tutaj rolę ewidentnie mediacyjną, gdyż nie usiłuje zastąpić nauki, ale broni jej przed przekroczeniem własnych granic.

Dość niezależnym od powyższych polem uprawianej przez Pawlickiego apologii jest obrona historyczności, wiarygodności i wyjątkowości chrześcijaństwa. W dziele *O początkach chrześcijaństwa* Pawlicki polemizuje z teoriami, które próbują wywieść chrześcijaństwo z judaizmu talmudycznego, religii Wschodu albo synkretyzmu grecko-rzymskiego. Broni on tezy, że chrześcijaństwo ma własny, nieusuwalny rdzeń historyczny i doktrynalny, a nie jest późnym zlepkiem wcześniejszych tradycji religijnych [Pawlicki, 1884: 12, 54–55, 223–224]. Z tym wiąże się jego krytyka relatywizmu i błędnych synkretyzmów. Sama obecność podobieństw rytualnych czy moralnych nie wystarcza jeszcze jego zdaniem do wykazania zależności, jeśli nie potwierdzają ich dokumenty, chronologia i historyczny kontekst.

Całość apologii chrześcijaństwa w wydaniu Pawlickiego ma, jak już podkreślano, wyraźny wymiar społeczny i kulturowy. *Studia nad pozytywizmem* pokazują bardzo jasno, że nowoczesne projekty przebudowy świata nie są w oczach Pawlickiego neutralne, lecz prowadzą do nowych form duchowej tyranii, podporządkowania wychowania, opinii i sumienia świeckiemu „kapłaństwu" [Pawlicki, 1886: 57–65]. Podobnie *Mózg i dusza* wskazuje, że odrzucenie Boga, ducha i cnoty niszczy samą możliwość wspólnoty osób [Pawlicki, 1874b: 5–9], zaś *Materializm wobec nauki* pozwala zrozumieć, dlaczego zdaniem Pawlickiego materializm działa destrukcyjnie nie tylko w obrębie samej filozofii, ale także w kulturze, religii i życiu publicznym [Pawlicki, 1870: 7–8]. Ostatecznie wszystkie te linie apologetycznej argumentacji ogniskują się u Pawlickiego na poszukiwaniu prawdy jako zadaniu i misji, dlatego też apologetyka nie jest dla niego tylko reakcją obronną na zarzuty, lecz pozytywną służbą wobec prawdy. W centrum tego programu stoi bowiem ludzka osoba, która nie daje się zamknąć ani w materii, ani w społeczeństwie, ani w historii, ponieważ jest skierowana ku prawdzie i ku Bogu. Realna ocena przydatności apologetycznego przesłania Pawlickiego w zdecydowanie odmiennych warunkach współczesności wymaga niewątpliwie dalszych szczegółowych badań.

Bibliografia

Źródła

Pawlicki, S. (1865). *De Schopenhaueri doctrina et philosophandi ratione*. Wratislaviae: Typis officinae Neumanni.
Pawlicki, S. (1866a). Przemiany człowieka. *Dziennik Literacki*, nr 34–40.
Pawlicki, S. (1866b). Szkoła eleatów. *Biblioteka Warszawska*, 2: 325–362.
Pawlicki, S. (1867a). Abelard i Heloiza. *Biblioteka Warszawska*, 2: 165–194, 336–380.
Pawlicki, S. (1867b). Wiktor Cousin. *Biblioteka Warszawska*, 3: 82–100.
Pawlicki, S. (1867c). Wyprawa filozofów. *Wykaz Szkoły Głównej Warszawskiej*, nr 7 (letnie półrocze roku naukowego 1866/1867): 1–28.
Pawlicki, S. (1868). Obrona Xantippy. *Kronika Rodzinna*, 1(10): 146–150.
Pawlicki, S. (1870). *Materializm wobec nauki*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
Pawlicki, S. (1874a). Lassalle i przyszłość socjalizmu. *Przegląd Polski*, R. 8, t. 3: 139–174, 267–320; t. 4: 204–235, 357–391.
Pawlicki, S. (1874b). *Mózg i dusza*, wyd. 2. Kraków: Wydawnictwo Dzieł Katolickich Dra Władysława Miłkowskiego.
Pawlicki, S. (1875). *Studia nad darwinizmem*. Kraków: Wydawnictwo Dzieł Katolickich Dra Władysława Miłkowskiego.
Pawlicki, S. (1877). Nasze książki szkolne. I. O podręcznych psychologiach. *Przegląd Polski*, 46: 299–327.
Pawlicki, S. (1878a). *Kilka uwag o podstawie i granicach filozofii*. Kraków: Księgarnia S. A. Krzyżanowskiego.
Pawlicki, S. (1878b). Ks. Mariana Morawskiego „Filozofia i jej zadanie". *Przegląd Polski*, 47: 382–402.
Pawlicki, S. (1884). *O początkach chrześcijaństwa*. Kraków: Redakcja „Przeglądu Polskiego".
Pawlicki, S. (1886). *Studia nad pozytywizmem*. Warszawa: Drukarnia „Wieku".
Pawlicki, S. (1888a). Giordano Bruno. *Przegląd Polski*, 89: 99–135.
Pawlicki, S. (1888b). Psychologia dziecka w pierwszych trzech latach jego życia. *Przegląd Polski*, 87: 409–435.
Pawlicki, S. (1888c). Renana „Historia narodu żydowskiego". *Przegląd Polski*, 87: 320–346.
Pawlicki, S. (1889a). Cola Rienzi. *Przegląd Polski*, 93: 258–299.
Pawlicki, S. (1889b). Filozofia na dworze Medyceuszów. *Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie*, 1888: 130–164.
Pawlicki, S. (1890). *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa, t. 1*. Kraków: nakładem autora z pomocą Akademii Umiejętności w Krakowie.
Pawlicki, S. (1891). Xenofont. *Przegląd Polski*, 102: 463–486; 103: 47–94, 289–338.
Pawlicki, S. (1892). Młodość Platona. *Biblioteka Warszawska*, 2: 1–34.
Pawlicki, S. (1896). *Żywot i dzieła Ernesta Renana*, wyd. nowe powiększone. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.
Pawlicki, S. (1912). *Spinoza i dzisiejszy monizm*. Kraków: Towarzystwo Filozoficzne.

Pawlicki, S. (1913). Moje pierwsze spotkanie z o. Piotrem Semenenko. *Prąd*, 10: 315–317.
Pawlicki, S. (1997). *Metafizyka*, M. Mylik (ed.). Warszawa: Palabra.
Pawlicki, S. (2000). *Historia filozofii nowożytnej*, M. Mylik (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Kolegium Pijarów.

Opracowania

Barcik, J. (2016). Koniec scholastyki? Kilka uwag po lekturze Teologii naturalnej według wykładów ks. Pr. dr. S. Pawlickiego 1890 r. W: *Ks. Stefan Pawlicki CR. Człowiek nauki i wiary w służbie odnowy społecznej i duchowej* (s. 171–186), W. Mleczko (red.). Kraków: Wydawnictwo św. Jana Pawła II.
Głombik, C. (1973). *Człowiek i historia. Studium koncepcji filozoficznej Stefana Pawlickiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Grzymała-Siedlecki, A. (1974). Dottissimo padre Pavlischi. W: *Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim*, wyd. 4 (s. 64–85), A. Grzymała-Siedlecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
Hołda, M. (2016). „Rozbieranie niedorzeczności". Księdza Stefana Pawlickiego obrona dualizmu antropologicznego. W: *Ks. Stefan Pawlicki CR. Człowiek nauki i wiary w służbie odnowy społecznej i duchowej* (s. 187–206), W. Mleczko (red.). Kraków: Wydawnictwo św. Jana Pawła II.
Kępa, Z. (2000). Ks. Stefana Pawlickiego studium przyrody. *Studia Warmińskie*, 37(2): 425–460.
Miodoński, L. (2016). Ks. prof. Stefan Pawlicki wobec ideologicznych wyzwań współczesności. Socjalizm – materializm – krytyka Kościoła. W: *Ks. Stefan Pawlicki CR. Człowiek nauki i wiary w służbie odnowy społecznej i duchowej* (s. 105–126), W. Mleczko (red.). Kraków: Wydawnictwo św. Jana Pawła II.
Mróz, T. (2008). Metoda historii filozofii wedle Stefana Pawlickiego. *Rocznik Historii Filozofii Polskiej*, 1: 141–162.
Mróz, T. (2025). Stefan Pawlicki wobec koncepcji duszy w filozofii greckiej. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 70: 287–303. https://doi.org/10.37240/ahfims.2025.70.16
Mylik, M. (1993). Czy ks. Stefan Pawlicki ma swój wkład w powstanie encykliki „Rerum novarum"? *Resurrectio et Vita. Pismo Polskiej Prowincji Zmartwychwstańców*, 11: 376–383.
Mylik, M. (2016). Życie i dorobek naukowy ks. Stefana Pawlickiego CR (1839–1916). W: *Ks. Stefan Pawlicki CR. Człowiek nauki i wiary w służbie odnowy społecznej i duchowej* (s. 11–48), W. Mleczko (red.). Kraków: Wydawnictwo św. Jana Pawła II.
Polak, P. (2017). Rola Stefana Z. Pawlickiego (1839–1916) w kształtowaniu się krakowskiego ośrodka filozofii przyrody. W: *Oblicza filozofii w nauce. Księga pamiątkowa z okazji 80. urodzin Michała Hellera* (s. 85–132), P. Polak, J. Mączka, W. P. Grygiel (red.). Kraków: Copernicus Center Press.
Przymusiała, A. (1980). Pawlicki, Stefan Zachariasz (1839–1916). W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 25, s. 423–426), E. Rostworowski i in. (red.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
Stępkowski, D. (2016). Filozofia doświadczenia osobistego Stefana Pawlickiego a pedagogika ogólna. *Polska Myśl Pedagogiczna*, 2(2): 325–337. https://doi.org/10.4467/24504564PMP.16.018.6696

Summary

This chapter presents Stefan Zachariasz Pawlicki as one of the major representatives of Polish Catholic thought in the second half of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century. It reconstructs his biography, outlines the principal areas of his scholarly activity and interprets his intellectual legacy from the point of view of apologetics. Particular attention is given to his academic formation, his work in Warsaw, Rome and Kraków, and his role as professor and rector of the Jagiellonian University. The chapter argues that Pawlicki's apologetic method was integral in character, combining philosophical, historical, theological and scientific forms of argumentation. At its centre stood the defence of metaphysics, the autonomy of philosophy and the irreducible dignity of the human person. His polemics with materialism, positivism, Darwinism and monism are presented not as isolated interventions but as parts of a broader effort to defend the Christian vision of the human being, truth, freedom and culture. His reflections on the origins of Christianity further reveal a historically oriented apologetics that sought to employ critical scholarship in the service of faith rather than against it. The chapter concludes that Pawlicki should be understood not merely as a nineteenth-century polemicist but as a thinker striving to formulate a coherent model of apologetics grounded in the cooperation of faith, reason and culture.

Abstrakt

Rozdział przedstawia Stefana Zachariasza Pawlickiego jako jednego z ważniejszych polskich filozofów i apologetów drugiej połowy XIX wieku. Jego działalność naukowa rozwijała się w konfrontacji z pozytywizmem, materializmem, ewolucjonizmem oraz gwałtownym rozwojem nauk przyrodniczych. Pawlicki nie ograniczał się jednak do prostego odrzucania nowych teorii, lecz poszukiwał sposobu ich krytycznej oceny i integracji z chrześcijańskim obrazem rzeczywistości. Szczególne miejsce w jego refleksji zajmowała relacja między wiarą i rozumem oraz między religią, filozofią i nauką. Rozdział ukazuje go jako myśliciela próbującego stworzyć nowoczesny model apologetyki wykorzystującej krytyczne badania naukowe w służbie racjonalnego uzasadniania wiary.

Słowa kluczowe: Stefan Zachariasz Pawlicki; apologetyka katolicka; neoscholastyka; filozofia religii; nauka i religia; ewolucjonizm; pozytywizm; wiara i rozum

Abstract

The chapter presents Stefan Zachariasz Pawlicki as one of the more important Polish philosophers and apologists of the second half of the nineteenth century. His scholarly activity developed in confrontation with positivism, materialism, evolutionism, and the rapid growth of the natural sciences. Pawlicki did not merely reject new theories but sought to evaluate them critically and integrate legitimate scientific insights into a Christian understanding of reality. The relationship between faith and reason, as well as between religion, philosophy, and science, occupies a central place in his thought. The chapter portrays him as a thinker attempting to formulate a modern model of apologetics that employed critical scholarship in the rational defence of faith.

Keywords: Stefan Zachariasz Pawlicki; Catholic apologetics; neo-scholasticism; philosophy of religion; science and religion; evolutionism; positivism; faith and reason